סיכום השתלמות כלנית בשומרון 30.3.2017

אבי שמידע – המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית ירושלים והחוג ללימודי ארץ-ישראל, מכללת כנרת avi.shmida@gmail.com
גדי פולק – מערכת כלנית – gadpollak@gmail.com

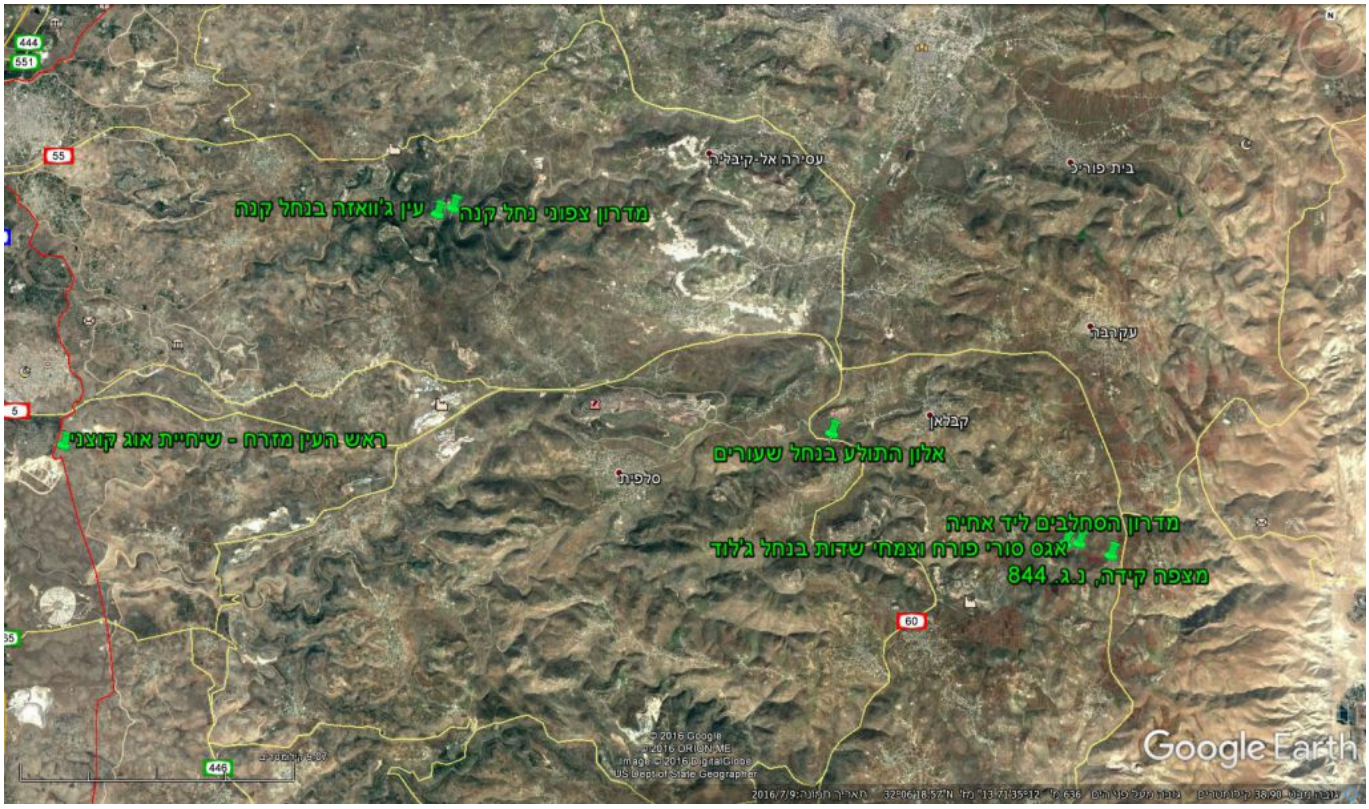
תקציר: בהשתלמות נלמדו המאפיינים הייחודיים של הצומח והצמחייה בחגורות רום בצומח הים-תיכוני של הרי השומרון: שיחיית אוג קוצני בחגורת הדום ההר; מדרונות עם חורש ים תיכוני ירוק-עד במרכז בשומרון בנחל קנה; שרידי חורש אלון התולע בעמק שעורים; בתה בחגורת הרום הגבוהה במזרח רכס שילה שבה שרידי חורש עם חותם של צמחיית ספר גבוה. הוקדשה תשומת לב לכמה צמחי שדות אופייניים בשטחים מעובדים בשומרון וכמו כן נעשתה תצפית על צומח הספר של מזרח השומרון.

תודתנו נתונה לחברינו **עפרה פרידמן, הילה גיל, רמי יוספי וליאיר** מ"רכס שילה", אשר כל אחד ב"פינתו" עזרו להצלחת ההשתלמות. **שמוליק מזר** מצא והגדיר את **ולריינית קשת-פרי** בתחנת אחיה – אש-קודש, **ושיר ורד** הוסיף את **בקית המשי** בתחנת נחל שעורים ואת **תלתן המגן** בתחנת נחל קנה. **עוז גולן** מצא את **זמזומית ורבורג** ו**מרוות איג** (צמח אדום ואנדמי!) בעמק ליד תחנת ראש-העין מזרח במקום שבו לא הספקנו לבקר. יואב רמון מצא וכתב על **זהבית שעירה** בחדשות בוטניות בכלנית. תודה מיוחדת שלוחה לציון הנהג מ"מטיילי נתניה" שחלף בבטחה ובנועם על כל מהמורה והצטרף אלינו לחברותא וללימוד הטבע.

==========

תחנות ההשתלמות

1. **ראש העין מזרח – שיחיית אוג קוצני**
2. **נחל קנה – חורש ים-תיכוני, מעיין עי-ג'וואזה וצמחי שדות בהרים**
3. **עמק שעורים לאורך כביש 60 – יער אלון תולע**
4. **בין אחיה לאש-קודש – מדרון הסחלבים של אחיה, צמחי שדות מעובדים וצמחי ספר גבוה בנחל ג'אלוד.**
5. **מצפה קידה – נקודת גובה 844, תצפית על מזרח השומרון**

מפת תחנות ההשתלמות בחתך הצומח בשומרון. לצפייה מיטבית – לחצו על התמונה.

מבוא

השתלמות זו התקיימה בעת שיא הפריחה האביבית בשומרון, כאשר השנה (2016/7) נראית כמוצלחת מאוד מבחינת גובה הצמחייה העשבונית והמגוון שלה בגבעות שבהדום ההר. לעומת זאת, בהרי שומרון ובחגורת הספר ממזרחם לאורך דרך אלון, העשבייה החד-שנתית הייתה נמוכה בהשוואה לשנה ממוצעת והפריחה הייתה גם היא דלילה ופחות שופעת. בכך ניתן היה להבחין בחתך השומרון המרכזי לאורך כביש 5 מראש העין לצומת תפוח וברכס שילה בואכה מצפה קידה. בחגורת הספר באזור כביש אלון הצמחייה התפתחה בצורה עלובה והפריחה הייתה דלילה (לא ביקרנו כאן בהשתלמות). זאת בפרוש בשונה ממצב הצמחייה הנהדר שמצאנו בצפון הבקעה שבועיים קודם לכן (16.3.2017) כאשר חזינו במשטחי פריחה מדהימים ובמגוון צמחים יוצא דופן. דוגמא מצוינת להבדלים מהווה **שעורת התבור**: צמח זה גדל בכל האזור ואם נשווה את גובהו הממוצע בתחנות השונות ניווכח (לפי התרשמות איכותנית ללא מדידות), שיש קורלציה טובה בין כמות המשקעים ופיזורם לבין גובה קני השעורה בכל תחנה. כך גם לגבי הפנולוגיה של **שעורת התבור** המהווה אינדיקציה טובה למידת "סך החום" שקיבלה כל תחנה בחודשי החורף ותחילת האביב: בעוד שבראש-העין (רום 110 מ') תפרחות השעורה היו לאחר פריחה, הרי שבנחל שעורים (רום 510 מ') מצאנו את השעורה בשיא פריחתה ואילו באחיה (רום כ-800

מ') השעורה הייתה ממש בתחילת פריחה. בהמשך החתך מזרחה לאזור דומא במורד הטופוגרפי ניתן היה לגלות כי **שעורת התבור** שם נמוכה מ-22 ס"מ כאשר רוב הפרטים כלל לא השתבלו (פרחו והניבו זרעים). לעומת זאת בנחל תלכיד שבצפון הבקעה צמחי השעורה הגיעו לגובה של 60 ס"מ, כולם השתבלו, התייבשו והשיבוליות החלו אף להתפרק.

חגורות הצומח של השומרון

החתך המרכזי לאורך ציר כביש 5 ורכס שילה מדגים יפה את חגורות הצומח השולטות בשדרת ההר של יהודה והשומרון (מערך חגורות זה אופייני באופן כללי גם לכל הלבנט ודרום אגן הים-התיכון; אך חשוב לזכור כי ככל שמצפינים בגיאוגרפיה גבולות הרום של החגורות יותר נמוכים). יש להדגיש כי הרי השומרון ויהודה סובלים עד היום מכריתה מסיבית של עצי ושיחי החורש לצורך רעייה והסקה ועל כן יחידות הצומח המוצגות להלן הן למעשה הצומח של הקלימקס, כלומר תצורת הצומח הפוטנציאלי שלדעתנו היה מתקבלת לו הצומח היה מתפתח באופן ספונטני ללא רעיה וכריתה במשך עשרות שנים בצימוח מגדמים, מהפצת זרעים ומהתבססות וצמיחה של נבטים.
ניתן לאפיין את צומח השומרון בשלוש חגורות רום עיקריות:
א. חגורת הצומח של הדום ההר (Foothills) הכוללת בדרך כלל את **חברת חרוב ואלת מסטיק** אך באזור ראש-העין היא מוחלפת על ידי **חברת אוג קוצני** ו**אשחר ארץ-ישראלי** (תחנת ראש העין מזרח). יחד עם שני השיחים הקוצניים הללו, שולטים בנוף עשרות מינים חד-שנתיים וכן צמחים עשבוניים רב-שנתיים, ובולט מאד מיעוט בני-השיח. אלה מוגבלים בעיקר לכתמי דרגשי סלע ומסלעות במדרון ובהם העיקריים הם **סירה קוצנית, צתרה ורודה** ו**צתרנית משובלת** כאשר במפנים דרומיים מתווספים אליהם **זקנן שעיר ותלת-מלען מצוי**.

שיחיה פתוחה של אוג קוצני ואשחר ארץ-ישראלי בהדום ההר ממזרח לראש העין.
צילם: גדי פולק ©

ב. חגורת החורש הים-תיכוני ירוק העד הכוללת את **חברת אלון מצוי ואלה ארץ-ישראלית** (תחנת נחל קנה). חברת **אלון מצוי** שולטת בחגורת הצומח המרכזית של השומרון ואותה פגשנו במדרונות נחל קנה. התחנה משמשת דוגמא מייצגת להבדל בצומח בין מפנה צפוני למפנה דרומי ברחבי החבל הים-תיכוני: בעוד שבמפנה הדרומי שלטה תצורה פתוחה של **חרוב מצוי** ו**אלת המסטיק** ובה שטחים חשופים מצומח מעוצה, הרי שבמפנה הצפוני שלט חורש צפוף של **אלון מצוי** בלוויית מרכיבים ים-תיכוניים של חורש : עצים ירוקי-עד – **בר-זית בינוני** ו**קטלב מצוי**, מטפסים רבים במיוחד **יערה איטלקית, פואה מצויה, קיסוסית קוצנית** ו**פרסיון גדול**, רב-שנתיים עשבוניים כמו **ניסנית ירושלים ציבורת ההרים**, וחד-שנתיים של חורש טחוב – **תלתן מאדים, תלתן המגן, בר-עשנן ארץ-ישראלי**.

חורש במפנה דרומי במדרונות נחל קנה בשומרון. צילמה: ערגה אלוני ©

ג. חגורת שדרת הרי השומרון מעל רום 750 מטר הכוללת את **חברת אלון תולע ואגס סורי**, כאשר בשטחים שבהם החורש דוכא שולטת בה חברת **סירה קוצנית ועוזרר קוצני** (תחנות נחל שעורים, אחיה -נחל ג'אלוד ומצפור קידה). החגורה העליונה הגבוהה של צומח השומרון היא המגוונת ביותר אך גם הפגועה ביותר וקשה יותר לאפיינה, שכן רוב שדרת ההר בשומרון מעובדת מזה מאות שנים ורק כתמי חורש מעטים נשמרו בה. בנוסף ל**אלון המצוי** גדלים בחגורה זו **אלון התולע** ו**אגס סורי**, שניהם עצים משירי חורף המאפיינים את הצומח בשומרון מעל 750 מטר. פרט להם קשה למצוא עצים ושיחים גבוהים האופייניים לחגורה זו אך גדלים בה עשבוניים רב-שנתיים נמוכים יותר: מביניהם **פשתה גדולה, עיריוני קצר** ו**סתוונית ירושלים** גדלים בעיקר בשומרון וכמעט לא בגליל. הם שייכים לקבוצת צמחים של ספר הים-התיכון המאפיינים מעונות גבוהים ויובשניים יחסית. בהתאם לכך נמצא אותם גם בצפון הגולן. נוסיף לקבוצה גם את **החלמונית הגדולה** אשר התגלתה לא מזמן (ראו פרידמן וחבריה, 2015) בגבעת הראל לא רחוק מנחל שעורים. ככל שמדרימים לאורך שדרת ההר בחבל הים-תיכוני של הארץ האזור נעשה יובשני יותר

וצמחי ספר חודרים אליו. כך בדרום הרי-יהודה (לדוגמא ברכס מעון), רבים מצמחי הספר המוגבלים בשומרון למזרחו באזור כביש אלון ומזרחה – חודרים ממש למרכז שדרת הרכס ואף "פולשים" מערבה לצומח הספר בגבעות להב ודביר.

צומח טבעי בשדרת ההר המרכזית בשומרון
מימין – אלון התולע בעמק שעורים. צילם: ישי שמידוב ©; משמאל – בתה של סירה קוצנית ברכס שילה. צילם: גדי פולק ©
להגדלה – לחצו על התמונות

פירוט רחב יותר של הצומח והצמחייה בכל חגורה – ראו בתיאורי התחנות

מגוון הצמחים וגילדות ביוגיאוגרפיות

העושר הרב של מאות מיני צמחים בשיא עונת פריחתם שבו צפינו בתחנות ההשתלמות – הוא מרשים אך עשוי לבלבל, לכן חשוב לאפיין בתוכו קבוצות תפוצה משמעותיות של צמחים המייחדות ומאפיינות את השומרון (ראו טבלה 1).

1. קבוצת מינים האנדמיים לשומרון (לצורך הדיון אנו כוללים גם את צפון מדבר-יהודה וספר שומרון): קבוצה זו קטנה ביותר וכמעט אין מיני צמחים אנדמיים רק לשומרון אשר אינם גדלים בגלילה אחרת בישראל או מחוץ לישראל. המינים המובהקים היחידים בקבוצה זו הם **כלך שומרוני** ו**איריס הדור** תת-מין שומרוני**.** בנוסף להם ישנם כמה מינים גדלים בעיקר בשומרון, אך מצויים גם בגלילות אחרות: **תלתן הנביאים** גדל באופן נדיר ביותר גם במזרח הגליל, **סתוונית טוביה** גדלה גם בנגב הצפוני. ו**חלוק זהרי** (גדל גם בגלבוע, בדרום הגולן ובנגב) ו**בן-חטה סירס** (ייתכן שאיננו טקסון עצמאי) ועוד כמה מיני צמחים שעיקר תפוצתם בחגורת הספר של השומרון.
2. קבוצת מינים הגדלים בעיקר בספר הגבוה; מינים אלה נצפו בעיקר בתחנת אחיה – נחל ג'אלוד אך פגשנו מהם רק פרטים ספורים: **מרווה סורית, דו-כנף ריחנית, ולריינית קשת-פרי** (בעת ההשתלמות זוהתה בטעות כ**ולריינית ערבתית**), **עיריוני קצר ופשתה גדולה**. צמחי ספר שאינם מוגבלים דווקא לספר הגבוה ונדירים בחבל הים-תיכוני הם הם **קדד מצליב, קרצף מבורך** ו**קרקפן נמוך**.
3. קבוצת מינים ים-תיכוניים אופייניים לחורש אלון מצוי טחוב והם נדירים מאוד בשומרון וביהודה: **בר-עשנן ארץ-ישראלי, תלתן מאדים, בקיה קטנה, גרגרנית לילכית,** ו**בקית המשי**. חשוב למצוא ולדווח על האתר הדרומי ביותר שלהם.
4. קבוצת מינים ים-תיכוניים הגדלים בכרמל ובגליל אשר נעדרים מהשומרון: אלה הם **ער אציל, שזיף הדוב, עוזרר סיני, אדר סורי, תלתן דל-פרחים, סחלב מצויר, אספלנון שחור, רב-רגל פשוט, בן-חצב החורש (נתון בפלורה), לוע-ארי גדול (בר!)** ו**שושן צחור**. חשוב לחפש ואולי למצוא מינים אלה כי לא ברור אם היעדרם הוא "אמיתי" או נובע מכך שראשוני חוקרי צמחיית הארץ (איג, זהרי ופינברון) סקרו רק מעט את מרחבי השומרון.

טבלה 1 מסכמת את קבוצות הצמחים (הגילדות) של צמחי השומרון על בסיס המינים שנצפו בהשתלמות

טבלה 1 : צמחים בשומרון הנמנים על גילדות אקולוגיות—ביוגיאוגרפיות עיקריות

ים-תיכוני טחוב	ספר גבוה + שומרון הררי	שולטים בים-תיכון "רגיל"	אנדמיים ומיוחדים
תלתן מאדים	ולריינית קשת-פרי	סחלב פרפרני (קרטון)	איריס הדור
בקית המשי	דו-כנף ריחנית (מצא – שמואל מזר)	סחלב שלוש-השיניים	תלתן הנביאים (רק בשוליים המזרחיים, לא נצפה בהשתלמות)
יערה איטלקית	עיריוני קצר	דבורנית דינסמור	סתוונית ירושלים
אלון התולע	פשתה גדולה	דבורנית נאה	מרוות איג (ראש העין מזרח, באדמת עמק)
בקיה קטנה	סתוונית ירושלים	סחלב קדוש	יסמין שיחני- אינו אנדמי אך שכיח בעיקר בגלבוע ובשומרון
גרגרנית סורית	זהבית שעירה	בן-חצב יקינתוני	
תלתן המגן			
גרגרנית יוונית			
בר-עשנן ארץ-ישראלי			

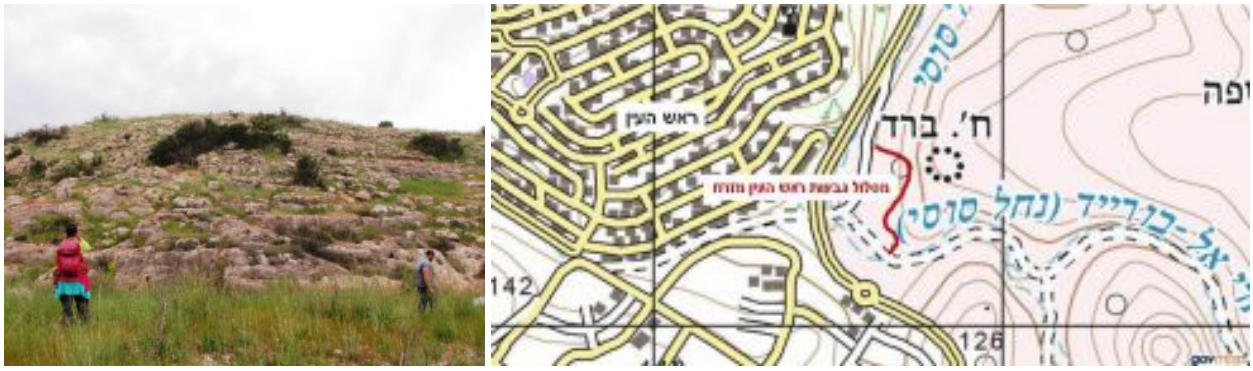

צמחים אופייניים לשומרון ההררי ולספר גבוה
מימין – פשתה גדולה. צילם: עוזי פז ©; במרכז – דו-כנף ריחנית. צילם: שמואל מזר ©; משמאל – ולריינית קשת-פרי. צילמה: ערגה אלוני ©
להגדלה – לחצו על התמונות

תחנות ההשתלמות:

1 – ראש-העין מזרח: חברת אוג קוצני, גבעת הלבנה (חר' אום אל-בורייד)

רום: 110 מטר.

ראש העין מזרח - מיקום ומראה כללי
מימין - מפת הבסיס באישור שירות המפות הממשלתי; משמאל - צילם: גדי פולק ©
להגדלה - לחצו על התמונות

בחגורה התחתונה בגבעות מזרח ראש העין טיילנו לראש "גבעת הלִבְנָה" (חרבת אום-אל בורייד) בשיחייה פתוחה נהדרת של **אוג קוצני** ו**אשחר ארץ-ישראלי**. בין שני השיחים הקוצניים הללו גדלים עשרות מינים חד-שנתיים וכן צמחים עשבוניים רב-שנתיים, אך בלט מאוד מיעוט בני-השיח. אלה הצטמצמו בעיקר לכתמי דרגשי סלע ומסלעות במדרון ובהם העיקריים הם **סירה קוצנית, צתרה ורודה** ו**צתרנית משובלת** כאשר במפנים דרומיים מתווספים אליהם **זקנן שעיר ותלת-מלען מצוי**. עצי **חרוב** בודדים בלטו בנוף הפתוח ורק לאחר מאמצים גדולים מצאנו בחגווי סלע צמח קטן של **אלת המסטיק**. לפי שעה אין הסבר ברור לעובדה שבאזור מצומם יחסית במערב השומרון הכולל את גבעות ראש העין מוחלפת חברת הצומח האופיינית של **חרוב** ו**אלת המסטיק** בחברת ה**אוג** ה**קוצני**, המקוטעת גיאוגרפית משיחיית **אוג קוצני** בספר השומרון. ייתכן, כפי שהציעו כמה ממשתתפי ההשתלמות, שהשטח שימש שנים רבות כשטח אש לאימוני צבא והוא נשרף פעמים רבות. שיחים מפוחמים של אוג, אשחר וקידה שכיחים עד היום, אך לא ברור איך משטר השרפות המלאכותי מביא להכחדת **אלת המסטיק** ולהשתלטות שיחיית ה**אוג** וה**אשחר**. גם שאלת השליטה של העשבוניים ומיעוט בני-השיח מחכה לפתרונה. ייתכן שיש גם תנאי סלע או קרקע ייחודיים לאיזור זה של הדום ההר שלא הובהרו די הצורך שאולי עשויים לספק הסבר לכך.

מימין – אוג קוצני. צילם: ישי שמידוב ©
משמאל – בן-חצב יקינתוני. צילם: גדי פולק ©
להגדלה – לחצו על התמונות

פולק (1986) חקר את הביולוגיה של ה**אוג** ה**קוצני** ומביא הבדלים מעניינים בפנולוגיה שלהם: באוכלוסית מערב השומרון, אשר התחנה שלנו היא חלק ממנה, שיחי האוג משירים עלים לתקופה קצרה בקיץ ומלבלבים בספטמבר ללא תלות בגשמים הסתוויים. הם פורחים בחודש נובמבר בעוד האוכלוסיות של ספר מזרח שומרון ובנימין פורחות באמצע החורף. יחס הזוויגים באוכלוסיה הוא חצי-חצי (50% נקבות ו-50% זכרים) אך בשיחי הנקבה אפשר למצוא לפעמים פרחי זכר.

מפתיעים היו משטחים גדולים של תפרחות כחול-סגול של **בן-חצב יקינתוני** אשר שלטו בכתמים שהחוקיות של פיזורם במדרונות הגבעות ובשולי העמקים אינה מובנת. שיא הפריחה התרחש השנה בתאריך 24.3.2017 ועל כתמי פריחה אלה לא דווח מעולם.

מבחר צמחים מגבעות ראש העין מזרח
מימין לשמאל לפי הסדר –
פעמונית ירושלים. צילמה: ערגה אלוני ©
צתרה ורודה. צילם: עוזי פז ©
ערבז דק-פרחים. צילם: ישי שמידוב ©
צתרנית משובלת. צילם: ישי שמידוב ©
להגדלה – לחצו על התמונות

במפנה הדרומי של השלוחה גדלים הרבה מיני דגניים חד-שנתיים ורב-שנתיים. בקרב החד-שנתיים שולטת **שעורת התבור** ובקרב הרב-שנתיים שלט כצפוי **זקנן-שעיר**. במדרון שכיחים כתמים של **חיטת הבר** אשר גדלה כאן לאלפיה! שלושה ימים לאחר יום ההשתלמות עומדי

חיטת הבר היו בשיא פריחתם ושלטו במיוחד בכיסי קרקע טרה-רוזה עמוקים בין הסלעים. בראש הגבעה נמצאת חרבת אום אל-בורייד ובה גדל **לבנה רפואי** בודד ומרשים שהיה בשיא הפריחה ב- 2.4.2017. העץ הבודד ממוקם בדיוק בראש הגבעה; גובהו 5 מטר ולו 5 גזעים בקוטר 10-17 ס"מ, המעידים על גיל מופלג. בסביבות הפסגה ובמיוחד בברכת המים העתיקה הפרוצה, גדל מקבץ של צמחים ים-תיכוניים האופיניים לבית גידול טחוב טחובים אשר היו בשיא הפריחה: **דלעת נחש סורית, מורית גדולה, דרדר גדול-ראשים, טמוס מצוי, בר-גביע קוצני, נשרן מכחיל** ו**עופרית אירופית**.

רשימה של צמחי התחנה העיקריים – ראו בטבלה 2

טבלה 2. מיני צמחים העיקריים בתחנות ההשתלמות בחתך בחבל הים תיכוני בשומרון

ראש-העין מזרח	נחל קנה	יער אלון תולע בנחל שעורים	אחיה ונחל ג'אלוד
אוג קוצני	אלון מצוי	אלון התולע	אלון מצוי
אשחר ארץ-ישראלי	אלה ארץ-ישראלית	בקית המשי	אגס סורי
סירה קוצנית	אלת המסטיק	תלתן ווילוב	בקיה צרפתית
צתרה ורודה	חרוב מצוי	תלתן הפוך	ולריינית קשת-פרי
צתרנית משובלת	עוזרר קוצני	תלתן נאה	איריס הדור שומרוני
כתלה חריפה	סגולית נאה	תלתן ארגמני	ולריינית איטלקית
דבקה דקיקה (ספר-ערבתי)	בר-עשנן ארץ-ישראלי	תלתן לביד	זהבית שעירה
ציפורני-חתול עבות	בקבוקון מקומט	תלתן כוכבני	זהבית דמשקאית
ערבז דק-פרחים	חטוטרן מצוי	תלתן תריסני	עוזרר קוצני
חלבלוב מרושת	אמברוסיה מכונסת	סחלב פרפרני	אשחר א"י
קדד זעיר (רק מין קדד אחד!)	בקיה קטנה	יערה איטלקית	לוטוס יהודה
בן-חצב יקינתוני (אלפים)	גרגרנית לילכית	אחישבת ענף	מלקולמיה חרוקה
מרוות יהודה	דבקת הפטמות	גרגרנית בירותית	מלקולמיה הררית
	גרניון הארגמן	פשתה גדולה	לשון-כלב כרתית
	דורבנית התבור	גרניון הארגמן	לוף ארץ-ישראלי
	תלתן מאדים	כדן נאה	מרוות יהודה
	סמר חד	כנפה חרוקה	סחלב פרפרני
	שרכרך ריחני	לוטוס יהודה	דבורנית נאה
	תלתן המגן	ורוניקה סורית	מרווה סורית
		סקליגריה כרתית	מרוות ירושלים
		תלתן מאדים	

2 - נחל קנה: חורש ים-תיכוני, מעיין עין-ג'וואזה וצמחי שדות בהרים

רום: 280 מטר

תחנת נחל קנה - מיקום, מסלול ומראה כללי
מימין - מפת הבסיס באישור שירות המפות הממשלתי
משמאל - מדרון דרומי (מימין), מדרון צפוני (משמאל) ושטח חקלאי מעובד. צילם: גדי פולק ©
להגדלה - לחצו על התמונות

נחל קנה שוכן צפונית לכביש 5 והוא מתנקז אל הירקון. זהו הנחל הצפוני מבין נחלי האכזב (בעבר הלא-רחוק זרמו בהם מים) המבתרים את מערב השומרון מנחל שורק בדרום דרך נחל נטוף, נחל שילה ועד נחל קנה. כל הנחלים הללו מאופיינים בפיתולים גיאומורפולוגיים חריפים המעידים לדעת החוקרים כי לפנים (אולי בתקופת הפליוקן וקודם לה) נהרות אלה זרמו בנוף כמעט מישורי בו נוצרים מיאנדרים. כמו כן לכל הנחלים הללו אופייניים מדרונות תלולים שבהם קיים הבדל חריף בצומח בין המפנה הדרומי (המדרון הנמצא בצד הצפוני של ערוץ הנחל אך פונה כלפי דרום) לבין מפנה הצפוני (המדרון שבצידו הדרומי של הנחל). מדרונות נחל קנה מדגימים היטב את ההבדל בצומח בין המפנים בחבל הים תיכוני: במפנה הדרומי ישנם שטחים חשופים מצומח מעוצה בהם גדלים בעיקר **חרוב מצוי** ו**אלת המסטיק** ואילו במפנה הצפוני שלט חורש צפוף של **אלון מצוי** מלווה במרכיבים ים-תיכוניים טחובים: מטפסים רבים (במיוחד **יערה איטלקית, פואה מצויה** ו**פרסיון גדול**), רב-שנתיים עשבוניים (**ניסנית ירושלים, ציבורת ההרים**),וחד-שנתיים של בתי גידול טחובים (**תלתן מאדים, תלתן המגן, בר-עשנן ארץ-ישראלי**). מרכיבי חורש ירוקי-עד הם **בר-זית בינוני, קטלב מצוי** ו**קיסוסית קוצנית**.

צמחים בחורש בנחל קנה. צילם: ישי שמידוב ©
מימין - יערה איטלקית; במרכז - ניסנית ירושלים; משמאל - גרגרנית לילכית
להגדלה - לחצו על התמונות

במפנה הדרומי על מדרונות סלעיים שולט בדרך כלל הדגן הרב-שנתי **זקנן שעיר**, ומלווים אותו **תלת-מלען מצוי** ו**זיף-נוצה מחוספס**. שלושה מיני דגניים אלה הם "אוהבי חום" (צמחים תרמופיליים) ממוצא סודני הגדלים במעונות יותר חמים הזוכים למנת קרינה גבוהה יותר בחגורת הצומח התחתונה של האזור הים-תיכוני. הם מעידים על האופי הסוב-טרופי של האזור הים-תיכוני שבו טמפרטורות החורף מתונות ויורד מספיק גשם המאפשר לעבור את הקיץ בצורת-גידול רב-שנתית כמו עצים מעמיקי שורש ודגניים רב-שנתיים הגדלים בסלעים. איפיון זה מסביר את ההצלחה של גידולי חקלאות סוב-טרופיים במישור החוף ובעמקים הנמוכים בארץ המזרע בישראל כמו אבוקדו, מנגו ואפילו אננס.

במפנה הדרומי גדלים כמה חרובים גדולים וקשישים. האם אלה עצי בר או עצים שניטעו וטופחו על ידי החקלאים המקומיים? החרוב לא יוצר טבעות שנתיות ועל כן קשה לקבוע את גילו. טיפוס המיניות - זכר או נקבה - לא נבדק אך מכיוון שעצי חרוב צעירים גדלים במפנה הדרומי, סביר לשער כי עצי חרוב גדולים אלה הם חרובי בר אשר טופחו ולא נכרתו ואולי נשמרו על ידי המקומיים בקשר עם אמונות, מסורות ופולקלור.

במדרונות נחל קנה ובעמק לא נצפה אפילו עץ אחד של **אורן ירושלים** (למעט החורשה השתולה של אורן וברוש בכניסה לנחל מכביש יקיר-עמנואל). עמוס סבאח, ביולוג רט"ג בשומרון, מספר כי ישנם אזורים בשומרון בהם **אורן ירושלים** מופץ מחלקות יער נטוע, נובט ומתנחל בהצלחה בתוך צומח הבר. בתחנת נחל שעורים גדלים מספר זריעים של **אורן ירושלים** ונשאלת השאלה האם יש לנסות למנוע את התפשטותו באזור? אין לשלול אפשרות ש**אורן ירושלים** היה לפנים שכיח כעץ בר בשומרון. על כך נחלקות הדעות. לדעתנו בשומרון וביהודה ישנם רק שני אתרים בהם אורן ירושלים גדל כנראה כעץ בר - המסרק ויער אום-צפא.

לעומת **אורן ירושלים** אשר עדיין לא פלש למדרונות נחל קנה, לאפיק הנחל חדר הצמח הפולש **אמברוסיה מכונסת**, צמח ממוצא אמריקאי המהווה כיום איום אגרסיבי גדול לטבע ולחקלאות בארץ בעת ההשתלמות ראינו רק שושנות עלים שהדיפו ריח מצחין.

בקטע האמצעי של נחל קנה נובעים מספר מעיינות ואנו ביקרנו רק במזרחי ביניהם – עין ג'וואזה. בהמשך מערבה נמצא עין אל-פוואר ואחריו עין אל-באסה הנובע גם היום בשפיעה ניכרת. סביב שלושת מעיינות אלה קיימת עדיין צמחיית מים ובולטת כאן הנוכחות והשפעה של **סמר חד**: זהו צמח אופייני לביצות ומלחות השולט מסביב לאגן הים-התיכון בביצות ולגונות חוף בהם יש אופקי קרקע לחים המתייבשים ומשאירים לעתים מלח חרב על פני השטח. אין המצב כך בנחל קנה. ייתכן כי נוכחות הסמר קשורה להפרעה בהיות המקום מרבץ לגז מסורתי ורב-שנים של הצאן.בשדות המעובדים שבעמק גדלים כמה צמחים אופייניים המלווים את החקלאות בעמקי ההרים בחבל הים- תיכוני: ביניהם **סגולית נאה, דבקת הפטמות, חרצית השדות וגרגרנית סורית**.

מימין לשמאל לפי הסדר
1. אמברוסיה מכונסת. צילם: עוזי פז ©
2. סגולית נאה. צילם: עוזי פז ©
3. דבקת הפטמות. צילמה: ערגה אלוני ©
4. גרגרנית סורית. צילמה: ערגה אלוני ©
להגדלה - לחצו על התמונות

לרשימת צמחים מנחל קנה – ראו טבלה 2.

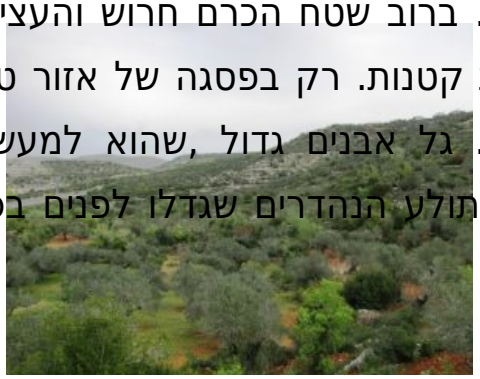
3 – עמק שעורים מול עלי

רום: 520 מטר

עמק שעורים - מפת מיקום ומראה כללי
מפת הבסיס (מימין) - ברשות שירות המפות הממשלתי. התמונה (משמאל) - כרם זיתים בעמק שעורים ובתוכו עצי אלון התולע. צילם: גדי פולק ©
להגדלה - לחצו על התמונות

בתוך כרמי הזיתים במפנה צפוני כקילומטר מדרום-מזרח לצומת רחלים, מצויים שרידי חורש של **אלון התולע** ו**אלון מצוי**. זהו האתר היחידי שבו גדל יער של **אלון התולע** (נשיר) לאורך כביש 60. אתר נוסף בואדי חרמיה נמצא קילומטר מערבה לכביש 60 ליד צומת עין-נור מצפון לעופרה. על אף הרום הנמוך (520 מטר) גדל במפנה הצפוני של נחל שעורים חורש /יער של **אלון התולע** ו**אלון מצוי** המאפיין בדרך כלל את החגורה הגבוהה (מעל 850 מטר) של החורש הים-תיכוני בישראל ובאגן הים-התיכון. הופעת כתמי **אלון התולע** ברום שמתחת ל- 850 מטר איננה כה נדירה בארצנו: ויש בגליל ובכרמל מקומות רבים בהם גדלים אלוני תולע בודדים ברום 300 מטר ואף פחות מכך.
לצערנו בעלי כרם הזיתים במקום כורתים את עצי **אלון התולע** ומנסים להדבירם. באביב תשע"ז חזינו בעשרות אלוני תולע המתחדשים מבסיס כרות עם ענפים מלבלבים רבים. רק מסביב לשומרה הממוקמת בשדה טרשים שרדו עדיין אלוני תולע גדולים (גובהם 6-9 מטר והם בעלי גזע ראשי).
תחנה זו מייצגת את החגורה העליונה של צומח השומרון אשר היא המגוונת ביותר אך גם הפגועה ביותר ואשר קשה ביותר לאפיינה: שכן רוב שדרת השומרון מעובדת חקלאית מזה מאות שנים ורק כתמי חורש מעטים נשמרו בה. ברוב שטח הכרם חרוש והעצים כרותים; צומח טבעי נשאר רק בשולי החלקות ובסלעיות קטנות. רק בפסגה של אזור טרשי ביותר גדלים כמה עציפ מרשימים של **אלון התולע**. גל אבנים גדול ,שהוא למעשה שומרה הממוקמת בשדה טרשים, הציל מעט מאלוני התולע הנהדרים שגדלו לפנים בכל המדרון וכנראה בכל עמק נחל שעורים.

לרשימת מיני הצמחים – ראו טבלה 2.

4 – בין אחיה לאש-קודש: מדרון הסחלבים של אחיה, צמחי שדות מעובדים וצמחי "ספר גבוה" בנחל ג'אלוד

רום : מדרון סחלבי אחיה – 807 מטר

האגס הפורח בשולי שדות בעמק ואדי ג'אלוד – 786 מטר

מימין – מפת מיקום של מסלול מדרון הסחלבים של אחיה ומצפה קידה. על בסיס מפה באישור שירות המפות הממשלתי.
משמאל – אגס סורי בעמק ואדי ג'אלוד. צילם: ישי שמידוב ©
להגדלה – לחצו על התמונות

המורד מאחיה לנחל ג'אלוד המפריד בין אחיה לאש-קודש מייצג את האגף המזרחי של "רכס שילה" (שם מוצע בלבד). זהו חלק מאזור גירני רחב במרכז השומרון אשר פסגתו בג'בל אל עיינה ברום 902 מטר. הנוף מתון, הפסגות כמעט שטוחות וביניהן עמקים הרריים רחבים יחסית – כל זאת דווקא בראש קו פרשת המים שממנה זורמים מערבה הנחלים התלולים החורצים את השומרון – נחל שילה ונחל קנה. במפתיע דווקא במעונות שבהם צפוי חורש מפותח וצפוף בהתאם לכמות המשקעים הרבה והרום, אנו מוצאים הרים מגולחים הנשלטים בעיקר על ידי בתות של **סירה קוצנית**. אין ספק כי זוהי תוצאה של תרבות האדם במהלך מאות שנים של כריתה ורעייה הרסנית. רק באתרים בודדים פגשנו פרטים ננסיים דמויי כדור צפוף של **אלון מצוי** ושיחים זעירים של **אלה ארץ-ישראלית** הגדלים בסלעים. השיח-עץ הנפוץ ביותר בשטח הוא **עוזרר קוצני** ואליו מתלווה **אשחר ארץ-ישראלי**. למרות הרום הגבוה לא פגשנו אף פרט של **אלון התולע** אשר ייתכן שנכרת ולא הייתה אספקת בלוטים חדשה מעצים גבוהים שרק הם מייצרים בלוטים.

אתר זה הוא השני בחשיבותו לרכס מעון בדרום הרי יהודה מבחינת היותו אתר גידול ומקלט לצמחי הגילדה של צמחיית ספר-גבוה אשר מקורם מהרי המזרח-התיכון (אירנו-טורני) אשר נכחדו ברוב המעונות הרמים של שדרת ההר ובמיוחד מאזור ירושלים וגוש עציון. בשנים קודמות מצאנו במקום רבים מהמינים הנדירים והאדומים הנמנים על קבוצה זו. אך השנה, כנראה בגלל כמות הגשמים הפחותה, מצאנו רק מעטים מהם: **ולריינית קשת-פרי, סתוונית ירושלים, זהבית שעירה** ועלים של **איריס הדור**. רק שיחי **אגס סורי** רמזו אולי על המיקום בחגורה גבוהה של החורש הים-תיכוני בה צפוי לשלוט **אלון התולע** בנוסף ל**אלון המצוי**. **אגס סורי** הוא עץ נשיר ממשפחת הורדניים, בר בארצנו, האופייני למדרגה

הגבוה של החורש הים-תיכוני בה שכיחים מיני עצים ורדניים נשירי חורף המלווים את חורש **אלון התולע** ו**אלון מצוי**.

בעמק של ואדי ג'אלוד גדלים שיחי **אגס סורי** רבים, אולי כשריד לחורש שהיה כאן בעבר, והגדול והיפה ביניהם פורח בסוף חודש מרס בשולי חלקה מעובדת.

כמה מיני **סחלב** ו**דבורנית** היו בשיא הפריחה: בין מיני הסחלב ראינו בפריחה ב-30.3.2017 **סחלב פרפרני** (הכי שכיח), **סחלב שלוש-שיניים** ופרט בודד של **סחלב השקיק** בסוף פריחה.מיני הדבורנית שפרחו היו **דבורנית צהובה** (הכי נפוצה!), **דבורנית דינסמור**, **דבורנית נאה** ובשנים קודמות גם **דבורנית הקטיפה** (לפי עדות עפרה פרידמן).

מימין לשמאל לפי הסדר
1. פריחה של אגס סורי. צילם: ישי שמידוב ©
2. דבורנית צהובה. צילם: ישי שמידוב ©
3. דופרית תמימה. צילם: שמואל מזר ©
4. סחלב שלוש-השיניים. צילם: שמואל מזר ©
להגדלה – לחצו על התמונות

פספסנו בשבוע את פריחתו של **איריס הדור** תת-מין שומרוני: בשנה שעברה (2016) איתרו עמוס סבאח ועובדי רשות הטבע והגנים גושי **איריס הדור** לאורך נחל ג'אלוד, אך השנה בעקבות פיתוח כרם במקום וריסוס אינטנסיבי, נכחדו כל גושי האיריסים הקרובים לכרמי אש-קודש.

רשימת מיני צמחים – ראו בטבלה 2.

5 – מצפה קידה

רום : 844 מטר; משטח הבטון שממנו נערכה התצפית – 823 מטר.

מבט ממצפה קידה לעבר דומא, סרטבא, בקעת הירדן והגלעד. צילם: ישי שמידוב ©

מראש הר קידה נשקפת תצפית יפהפיה על אזור חגורת הספר ממזרח לכיוון הכפר דומא ולבקעת הירדן ולהרי הגלעד וה"בלקה"(עמון). במקום צמחים נדירים הנמנים על קבוצת הצמחים של ספר גבוה להם זיקה פיטוגיאוגרפית אירנו-טורנית והם גדלים באזור הלבנט ברכסי ההרים הגבוהים של הר-הנגב, רכס-מעון, הרי-שומרון ורמות מואב ואדום. לצערנו הם נכחדו מאזור ירושלים שם נאספו בשנות הארבעים של המאה הקודמת. נמנים עליהם: **קרצף מבורך, אשבל כרתי, אבובית מקורקפת, דופרית מכורבלת, ולריינית קשת-פרי, פשתה גדולה** ו**עיריוני קצר.**

ספרות

פולק ג 1983 אוג קוצני בישראל, רת"ם 6: 17-31.

שמידע א ודפני א 1972 הצומח בארץ בנימין. "ארץ בנימין" לקט הרצאות ומאמרים בהוצאת המדור לידיעת הארץ בתנועה הקיבוצית. עמ' 16-25.

שמידע א ופולק ג 2007 הספר האדום – צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך א'. רשות הטבע והגנים.

שמידע א 2014 סיכום השתלמות כלנית- 29.11.2014 : רצועת הסְפָר של ירושלים, בנימין ויהודה, כלנית 1

שמידע א 2015 הבקעה וספר שומרון – סיכום השתלמות כלנית 19.3.2015 כלנית 2 .
https://www.kalanit.org.il/?p=2404

רמון י 2017 חדשות בוטניות: זהבית שעירה– מין נדיר נצפה בהשתלמות כלנית בשומרון.

תמונה בעמוד השער של כלנית

משתלמי כלנית בנחל קנה. צילם: גדי פולק ©

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: שמידע א ופולק ג 2017 סיכום השתלמות כלנית בשומרון 30-3-2017, כתב-עת "כלנית" מספר 4.

סיכום השתלמות כלנית בשומרון 30.3.2017